1

Кыз батыр
менән
Кыр батыр

(Башҡорт халыҡ хикәяте)

Бөрәнсе өлөш

2/V-69.

Бар ине заманалар...

Борон шулай булыр ине: ҡәҙерләй ата уҙы, ике ҡыҙы ҡалды, донъяны аҡтыҡ-ҡыҡ ҡылып йәшәй ине. Ҡаҡа-саҡаны атаны ата, олоно ололо тип бөтөр, йәш-ҡәрәшәк ҡарттарҙы ололоҡлап ҡәҙер итер ине. Ул аваны булған аҡсаҡалдар, зур ҡыйындарҙа уҡытып, берәй нәҙ ҡойоҙ, кәңәш-тәҡдим биҙер булған, йәштәр шуны ҡулдарын асып тыңлап уҡытырҙар, ата-бабалар ҡулдан ~~[illegible]~~ ҡулдарынан ҡеҙҙерен уҡытырҙар ине. Үҙенә бөлдекләп ҡанат, ололо ҡулдан булдереп ҡайҙа ул! Аҡтылыш йәшәр ялдан ҡайтҡа, алты йәшәр ҡурҙ барын, тиҙәнәй, ҡуй йәйәнән, ҡуйҙе ҡырҙан ин ҡарттарҙың ҡулынан, вибрәй алыр ҡәҙәр вибрәй алып, фәкем алыр ҡәҙәр фәкем алып, ҡулына биклән уҡытырҙар ине. Ололо ҡулдан тыңламаған ҡонған да бәрәнгән, ти бит! Ул аваны булар ҡәҙәрҙе шиҙ баш итеп ҡайнап ҡуй~~[illegible]~~ ҡалар, ҡайҡы бер ~~[illegible]~~ бөлдекләнгән ҡулдан ҡулға ҡанап, ялҡыны сәҙәрәп, ~~[illegible]~~ торналҡтар ине. Ҡайнап ҡуйған баштар за ~~[illegible]~~ ҡәҙәр ялҡынлатып сәҙәрмәҫ, үҙен тирә-яҡ уҡытырҙан тирәгә ҡаҡмаҫ, барыһы тик шиҙ ҡылып ҡәтҡан-ҡәтҡы бөҙҡан ялҡынсаҡтарҙан ҡурҡалар йәш ~~[illegible]~~ ул ҡылғанда ул ҡайҙарашыр ҡаҡ батыр булыр ине...

Узбеззэн Этте вэгу поламрын, зэрэф-вэзэттэрэн азак ~~арттыз~~ ~~пэрсэрлэн~~, кэзэ бикэтэн ташламайын тавэ. Бэшынэн-узбеззэн ~~уэ~~ борнэ уткэндэрэ ~~кэйлэй кэзэ~~ бикэтэ кэлмэйын кэзэ.

Бала-саванэ, бэвэ-кэлэ бик абнэс, тигэйнэн бит эле вузэдэн башында. Бэвэ шулай ало йэтэ бэвэ кэлван узбеззэн вэгузэн ялабирэ атлы арзаклы бер батырын башынан уткэндэрэн кэй-лэйэ кэзэ. Ир уртанына етеп, бикисэп мал-макэ-рэн пул пэтэрэп, ~~зулэй~~ зулэй туплап, кин уэ мин рэхэтлэ-нэп донъя кэтэп йэткэнда, бисэнэн, ас улынан йэп, ялвэ-бэвэ торып калвас, кайнэ-кэсрэт башлы бынэ. Мал-тыуарына ~~та~~ куз-колак булмаса, ~~улар~~ ~~сэр~~ кой-кортка юлынэп, ~~эрлэн~~ йэйнэп ~~эрлэрэ~~ ~~кэйлэй~~, байлэнэп ~~кэндэн кэй~~ буэкэрэ башланэп бер сак. Курше-кулэндэрэ, дус-иштэрэ бынэн ~~кэйлэй~~ башлап-кузле иштэ ~~ишлэй~~, инэрэн, бисэкэ кызгэрэп дилэн карналар зэ, бэл ризалашмайынса ~~кэндэ-кэн~~ ятырванын, кэндэ-кэн кузенэ кэрэсэ кайтып, билэрэ бирэтэп, зинэндэрэ тарналып бик тэ мик-тэн, бирешэп китэ. Эгэр эз мэгэр пэге пэйэмбэрбез унын ~~бэл кэндэн~~ ярлыкап, бэл ~~уэ~~ мэфтэнэн юлын алырга ашыкмана, ~~бэл шулай~~ биллари, бэл шулай кай-нэ-кэсрэт эсендэ донъя ма кэйван булгэ инде.

Кондэрэн бер кондэ ~~бэл~~ шулай, донъядан онотып, иртэнге намазын укып алгас, бынын ~~бик~~ бик тэ атка ачысын, баш кукран яка корра сагып китеп килэ. ~~ул~~ Бэшы-на шул ут тошу була, тота ма бэл ~~атка ачысын~~ атын уз янына вагна купып, сага ма кита. Ату ма уэ ~~ирендэ булгас~~ мэйлендэ ~~кидем булгас~~, башын эйэп кенэ, ара-тирэ уендэрэ эламаштырып бера торгас, ялгаган пэйгэмбэрэн эмэ ~~ин~~ ~~алыскэ~~ ма алып китеп. Кодэ ~~та~~ инде тошлокка ~~етен~~ карт калган утарына ~~ат~~ ~~ат~~ алмай килгэндэ, инндэрэ ~~ят~~ бер ~~таш~~ ~~таш~~ килгэн ~~ишлэрэ~~, башын калкытып карай. Карана, ~~ат~~ ~~ат~~ куз алдында ~~таш~~-

аҫҡ ҡорамлаған бер батыр пәҙә була; ағҙанан ҡайҙан тик бер ҡаҫаҡ, сап ҡулдитән ҡаҙмаҡтай, ҡыҙҙар ҡулын алып тора, баҡмаҡтар торҡоҙо лә сап ҡорҫоған икән, билендәге (ҡәҙерле ҡомсоҡ) ҡолаҡ ҡалмаҡ йәйгән ҡурҡыу, ҡурҡынысҡа ҡыҡ тулы ҡаҙаҡтар артҡан, ә ҡыҡ ҡулына ҙур ҡаҙаҡ тотҡан, ике, был. Ул ~~ике~~ ~~сәсән тарҡан~~ ҡурҡанаҡ ҡурҡан ҡурҡаҡҡа ҡыланған, уҙаҡтарҙың да йөрәгенә ҡорҡоудан торған ҡурҡыу ҡаҡмаҡ ҡалдытмаған ҡаҙ ҡаҙмаланған ике. Ҡарҙа сәҫәк бирем, был:

– Ҡайҙа ~~ҡыл~~ торҡоҙ (ҡыл) Ҡалабырҙа? – ҡаҙ икән, ҡарҙ ҡ исемен йәҙәп ап ҡарап ҡыҡҡан. ~~ҡа~~ (Ҡәҙерле) ҡаҙҡан ҡалып:

– Минең исемеңде ҡайҙан белдеңе? – тип ҡорҡай ҡолаҡ.

– Белмәй мин ҡыҡ, – ҡаҙ ҡәҙер ҡорамлы батыр. – Исемеңде ҡаҙ ҡәҙер, мин ҡыҡ ~~ҡаҙ ҡаҙ ҡаҙ~~ ҡайҙан ҡаҙ ҡаҙҡан ҡаҙ белмәй. Бына ҡыҡ (минән ҡаҙ) ~~ҡаҡ~~ ҡа. Бөтә ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡҡан ҡалып ҡуй, ҡасан да бушна бер ҡурҡыңды ҡаҡ ҡарҙы; ә ҡаҙ ҡыҡ йәйҙәрҙә йәшәп ҡаҙ ҡаҙҡа ҡаҙҡан ҡорҡаулар ҡарҙы; улар ҡыҡҡа ҡаҙҡ-бирәҙәр, ~~ҡаҙ ҡаҙ ҡаҙ ҡаҙ~~ ҡаҙҡаҡ ҡыҡ ҡолаҡ ҡаҡ, был ҡалаҡ ҡаҡ тәҡдирҙе, – ҡаҙ ҡ, ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ, ҡаҡан ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ. „Ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ, ҡаҡ ҡаҡ?“ – ҡаҡ ~~ҡаҡ~~ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ. – Ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ, ҡаҡ, ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ, ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ ҡаҡ

— Бол нигэй ~~ала~~ байрам, ~~ала~~ туй? — тип хорай кылбан. — Казан-казан итрешез эз бөркэн, тупрык-тупрык корнаэзэз эз сөрөкэн, нэм-елпешек эз кэйэнкэ эмдэн, бөлөз елмэн пэрөйсэ, ~~бэрэ~~ кылдэзэн эз пэд экэт, нуэ рэйлэ. Бол ~~ан~~ кандэном корнаэтэка булэр, дуэ-нитэр, тонэнгэрэн бирешезе. Уэ ~~ка~~ корнаэтэ булэвка ла, не корнаэтэсэ урэк булкэн. Корэгэ-бэрэкэт! — диэ, адэмлэрлэ нэ ола варгэрэ бөрэ урэрэн алэн улэрэвандер эз, арамарэтэн нэ элнэрэ бөлөй рин кэз бөрэвен.

5/V-69.

Иренсе кылэ

— Кэзрэл корэнебез, бөрэбез, нэнэ нэл гол кылэм, бала-сабалэз кэн нэлэз бөрэк ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ эле булка нэнэ көйөтэн бөрэ ~~[illegible]~~ кылкэтэвэнэзэ кэрэнебез гөк. Нэн бөрэзэн эзлэмэлэребезэ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~, бөрэлэ-гөнэрэ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ лэрэгэйкэнэкэн. Корэк кэл бер экэ, корэм кэл бер экэ гөнэрэ, бер узэн алөнкэнэгэрэм рик пэрөйкэн. Нэмэкэ пэрэзэн эз нэм ранлайкэн, нэтарэ ~~[illegible]~~ кэнэ кэйлэйкэн. Нэнэзэк кэрэл эз рэрэрлэй, кулэнэзэн узэн эз кэзэгэрэм олэй, кылдэн эз узэн эз кэлгэрэмэ~~[illegible]~~, кэнэзэн эз нэнэгэрэн бөрэкэн, елгэй арэк эз ~~[illegible]~~ нэзэн елэзэ~~[illegible]~~, эзэрэ бөрэй эзэн лөйнэк эз эйбэн онэйкэн, ~~[illegible]~~ бөйнэрэн эз кэзэл-лай кэнэнэм бөрэ, э узэн кылэн кэйгэнэн арэгэнэ елгэй, нэ нэрэн рик пэрөйкэн. Олнэн лөнэн нэн эжэнэзэ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~, э дуэ-нитэрлэгэ эйлэнэгэн кэнэгэрэкэн. Өз ~~[illegible]~~ кылдэбез эз бөзэ эйэрэгэн ~~[illegible]~~ кэйгэнэзэн ~~[illegible]~~, онэрэн, узэнэ бисэлэкэ ренэн кэйкэбөзэн кэзэн кэйлэн алэгэнэзэн кэрэр нэлэк. Узэн кэрэн-бөлөн рэйкэн, бөзэн нэй-нэзэрэн нэрэ булэрэй ~~[illegible]~~ кэзэгэрэ эз рэлэл, улэрэн ~~[illegible]~~ ла кэз булэнэл, Сэйка эй арэлэн собэр, эйэка, ~~[illegible]~~ рик арэр ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ бер эз кылэн-кэнэрэ гөк. Нэнэр арэкэнэн бөрэнэн эз кэнэлэн эйлэз нэлэк?

— Дуэ-нитэрлэк, кэзэнэрлэк, ~~[illegible]~~ эгэрэн кэзэрэлэзэ эз, онэрэн кэзэн-рэлэзэ эз ола рэлэй, —

ялын нуд сак Аллабурд. — Болмо ку бер бөтен гөнд эрдәнәләз иде. Мин болмы фөйзава кәлен дә бөлөк. Бик миннән иде өмөлне өмөлдем, ашык ашладым, ләкин ләмләдем: бер өчен бөндәк, бер өчен өйдәк өчен корәзәрләрдән кәсәр кәлмәк урын иде.

— Улым булмас, бәлки булыр, — ялын аралашып бер аккакал. — Мин кыз кәләш булырдай берәүне белә. Уның минем кебек баба-сабалары булмаса да, ~~ул ул берәр~~ ~~аралашып~~ ~~кыз~~ кыз ~~ким~~ кыллык бик шәкәрләр, кыйбат колаклар, үзләре, әнисе ялын белән бергә торган кәләш. Ул безне сөйгәнгә кергә, ~~өйдән өйдә~~ Өйдәк ул ~~бер~~ аралашып өйдәгә ~~өйдә~~ кем юк. Мал-тоягы да иде, кәбәгәләрен бер әнәр дә бәгә алмый ул уның. Зөһрә ~~ул~~ исәнлеге ул.

Уны исәнлек эшләр булса, бер өйдәм бер булсын, кыйбат кәрәкмәгән, ләкин ялын кала.

— Яз көйләнем, олаем, яз! Ул бәрәкәт кәрәкмәгән бездә кубебез бик, кыйбатлыгыбыз ишәеп бик. Ул безне бәйләнмәкне ~~ул~~ булырмык бик.

Кәрҗәр Аллабурны зур да борылырлык итеп, уны Зөһрә ~~ул~~ ирләрен өйгә алырлык кәрәк булдылар.

Аллабурны, кәрҗәр ялын кәләшләрне ашау-эчү кыйлыгын кәлгән дөнья, ни рим ~~булмаган~~ эшләрне дә белмәгән бала. Бик зур гөлдәй асрап кәлгән сәрне бирергә ул кызыксынмый, болмы ~~ялка~~ ялка алырлык кәрәк кыз. Шулай да бик көйләнмәгән ялын Зөһрә булышлыгы алырга кузен бирә. Аккалдар, ир=ат кыз ул бер ат, рим уны ризалашмый алып, мәҗлесләрдәгән үзем-үзем, бүгә. ~~Берәр~~ бәйлем өйрәнә булалар.

~~Зур мәчетләр Шан~~ кәрҗәр ялын өйгә кергәч, зур мәчетләр Шан ялгызлыклар за, өйгә, ялын үзләрен алга салдым, кәрәкне бәйлиләр; ешлыгыннан булырлар ~~бер~~ ~~ешлыгы~~ ~~ешлыгы~~ бер. ~~Мәчетләрдән~~ ~~укыган~~ ~~кызлар~~ кызлар ~~кергән~~ ~~кергән~~ ~~кергән~~

Зоны да ~~Ал~~ ~~ал-ашар~~ умырзоп карап умытпуйсолар. Зоны да колдар бадалып, таныс-карап калып, ол асар кыдзыне нуд. ~~Ам-ыны ~~ Гебек=пустыкарда ам=ыны вормелен, ӧмӧрӧ карттарда кольӧ кидзӧрӧ бамлаи. Бамда, ну кӧзелі кузак кузен, ӧдвалӧн ӧрӧ бамӧ кидзӧрен ӧрӧрталар, кузоневан ~~ӧнаӧ~~ ~~ӧ~~ ~~ку~~ нуд ӧз кудлар. Ӧнӧ ӧтӧмса бамбаренак ~~кидзӧрен~~ бер=дерекӧ ӧ ковдӧдӧмӧн, кузне зем, ӧмӧн ӧтвӧдӧн кӧ, ӧзе ӧн ӧтжаӧ ӧзкос ӧвӧ ӧтлӧдӧ ӧтжалӧмлаӧ. ~~Ӧмӧ ~~ Зонӧ мекӧн кӧнӧдӧн ~~ӧтжа~~ ӧтжакӧ ӧмӧкӧбаи кадӧ. Ӧмӧ бурзене ӧ ӧтмӧмӧн ӧмӧн кадӧ. Ӧмӧн бӧмасаӧкӧ ма мӧдӧ, ма=ӧтжаӧ ма кӧ ӧмӧ. ~~Ӧмӧнӧ~~ ~~Ӧ~~ Бӧмӧ-саӧкӧ Ӧмӧбурзене бӧк кӧзӧ~~ӧн~~ ӧмӧн, бамӧн ӧтӧ, ӧзӧк=мӧдӧзӧ ӧтӧн, ӧтӧн ~~кӧзӧ~~ бӧмӧ, ~~ӧмӧкӧ ~~ ӧвӧ кӧмӧн, ӧмӧрӧ ӧзвас ӧ, ӧмӧкӧбаи кадӧн Зонӧ мекӧн бӧд ӧмӧаи, ~~ӧмӧн ~~ ~~ӧмӧ~~ ~~ӧ~~ ~~ӧ~~ ~~

губеро ерекунда бер үй, бер кенеген го кыл эрзелем кыйын, ~~бон~~ ачыр. Мисдерем да ~~ушы~~ бер кек кырлы, бөйөрен кеуәрә ла бер кек эйзи йөрөлө, ~~кеуәрә сакырлыр~~ кәуәлә ачыс, гүрәз эйзкеу үзәрә кайым, үзәрә ярасмем кыр. Кәнгек бүтә гүрәз ~~кайер~~ ~~кем~~ кем-кем ~~бик~~ ~~бик~~ ~~бик~~

ыла да ~~[illegible]~~ болей ун:

– ~~Ешь~~ Карагле, бам, бле бит ~~[illegible]~~ дуудуулле кон* булгурва окнай, ул боррон ун зогвом корей, бле болдоп ува бирбек, удебз бер кисз калей за дузердз эле.

Ислабирзе ~~[illegible]~~ тз ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~